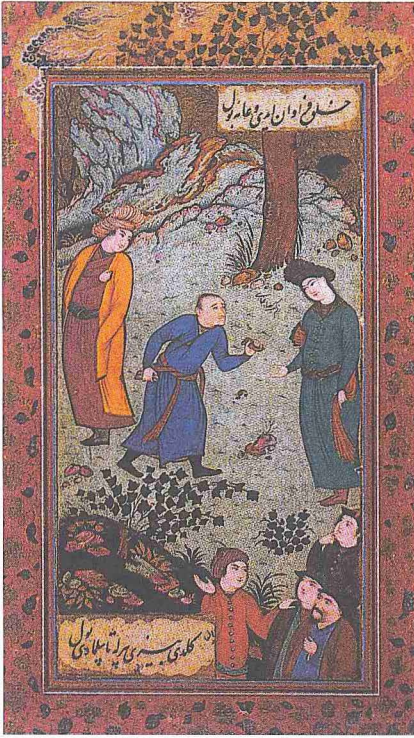

Rizâ-yî Abbâsî imzalı bir minyatür (Nevâ'î'den Müntehab, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1641, vr. 8°)

üşlûbu ve ismi Safevî ülkesinin sınırlarını aşarak İstanbul'a kadar ulaşmıştır. Evliya Çelebi, Agâ Rizâ Sütüce'de Câferâbâd Tekkesi'nin duvarına siyah kalemle bir "kepeng-i vahşî" tasvir ettiğini yazar (*Seyahatnâme*, s. 174).

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, s. 174; *Calligraphers and Painters: A Treatise by Qâdî Ahmad, Son of Mir-Munshî* (trc. V. Minorsky), Washington 1959, s. 192-193; Karatay, *Farsça Yazmalar*, tür.yer.; M. L. Swietochowski, "The Historical Background and Illustrative Character of the Metropolitan Museum's Mantiq al-Tayr of 1483", *Islamic Art in the Metropolitan Museum of Art* (ed. R. Ettinghausen), New York 1972, s. 39-72; Filiz Çağman – Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul 1979, nr. 112; A. Soudavar, *Art of the Persian Courts*, New York 1992, s. 274-281; Sheila R. Canby, *The Rebellious Reformer: The Drawings and Paintings of Riza-yi 'Abbasi of Isfahan*, London 1996, s. 201-203; a.mlf., "The Pen or the Brush?", *Persian Painting from Mongol to the Qajars: Studies in Honour of Basil W. Robinson* (ed. R. Hillenbrand), London 2000, s. 75-82; a.mlf., "Riḍā 'Abbāsī", *El²* (Ing.), VIII, 508-510; T. Gandjei, "Notes on the Life and Works of Sadiki: A Poet and Painter of Safavid Times", *Isl.*, LII (1975), s. 112-118.

ZEREN TANINDI

RİZÂ EFENDİ, Neccârzâde

(bk. NECCÂRZÂDE RİZÂ EFENDİ).

RİZÂ HAN BİRELVÎ

(رضا خان بریلوی)

Ahmed Rizâ Hân Birelvî
(1856-1921)

Hint alt kıtasında

Birelvî cemaatinin kurucusu, fakih.

10 Şewal 1272 (14 Haziran 1856) tarihinde Uttar Pradeş eyaletine bağlı Ray Birelî kasabasında doğdu. Babası Nakî Ali Han itibar sahibi bir âlimdi. Aslen Patanlar'ın (Peştu) Rohilla Barhiç kabilesinden olan ve XVII. yüzyılda Kandehar'dan Hindistan'a göç eden ecdadı Bâbürlüler Devleti'nde askerî ve idarî görevler üstlenmiş, bu sayede sahip oldukları servetle refah içerisinde yaşamıştı. İhsan ilâhî ez-Zahir'e göre aile Şiîlik'ten Sünniliğe geçmiş olup bunun en açık delili Birelvî'nin Ahmed Rizâ Han b. Nakî Ali b. Rizâ Ali b. Kâzım Ali şeklinde olan isim zinciridir (*el-Birelviyye*, s. 21; ayrıca bk. Zaferüddin Rizvî, I, 2).

Babasının desteğiyle dinî ilimleri medrese müfredatına göre okuyarak on üç yaşında icâzet alan Rizâ Han babasının kontrolünde fetva eğitimi almaya başladı. Ayrıca özel hocalardan matematik, tıp ve coğrafya okudu. Mirza Gulâm Ahmed'in kardeşi Mirza Gulâm Kâdir Beg ve Nûrî Miyân diye bilinen Ebû'l-Hüseyn Ahmed Mârhervî onun hocalarındandır. 1879 yılında babasıyla birlikte gittiği hac sırasında ve daha sonra defalarca yaptığı Hicaz yolculuklarında tanınmış âlimlerle görüşme fırsatı buldu ve kendilerinden faydalandı. Haremeyn'de icâzet aldığı hocaları arasında Ahmed b. Zeynî Dahlân, Abdurrahman el-Mekki, Hüseyin b. Sâlih el-Mekki ve Ebû'l-Hüseyn Ahmed en-Nûrî anılabilir. 1876'da bağımsız olarak fetva vermeye başlayan Rizâ Han 1880'de babasının vefatı üzerine fetva işini üstlendi. Önceleri babasının medresesinde ve ardından kendi medresesinde çok sayıda öğrenci yetiştirdi (M. Mes'ûd Ahmed, *Hayât-ı Mevlânâ*, s. 118-119). 1877'de Kâdirî tarikatı şeyhi Şah Âl-i Resûl Mârhervî'den el alarak Kâdirî tarikatına girdi. Daha sonra Çiştîyye, Sühreverdiyye ve Nakşibendiyye gibi tarikatların âdâbını öğrendi ve Kâdirî tarikatında hilâfet aldı.

Rizâ Han kuruluş çalışmalarında yer aldığı Nedvetü'l-ulemâ hareketinden 1897'de ayrıldı ve aleyhine neşriyat yapmaya

başladı. Bu hareketle ve hareket mensubu ulemâ ile ilgili 200 kadar fetva kaleme alıp küfre saptıklarını ileri sürdü (Sanyal, s. 64, 114). 1898 yılında çıkmaya başlayan *Tuhfe-i Hanefiyye* dergisinde yazılar neşretti. Patna'da düzenlenen Meclis-i Ehl-i sünnet ve cemaat toplantısında liderliğini ilân etti. Bağlıları tarafından kendisine XX. yüzyılın müceddidi unvanı verildi. Bu tarihten sonra Rizâ Han'ın cemaatlere karşı olan tutumu Nedve ile sınırlı kalmadı; Ehl-i hadîs ve Diyûbendîler'e de şiddetle karşı çıktı. Hz. Peygamber'le ilgili konuları merkeze alması tartışmaları hararetlendirdi. Başlattığı tekfir hareketi sebebiyle ulemânın itibarı zedelendi ve toplumda ciddi bir gerginlik baş gösterdi. Rizâ Han kardeşi Hasan Rizâ Han, oğlu Hâmid Rizâ Han ve talebesi Zaferüddin Bihârî Rizvî ile birlikte 1904 yılında Dârü'lûm-i Manzarû'l-İslâm'ı (Medrese-i Ehl-i sünnet ve cemaat) kurarak cemaatin eğitim yönünü güçlendirdi. Sonraki yıllarda bu medreseye bağlı çok sayıda yeni medrese açıldı ve bir kısım eski medreseler cemaatin kontrolüne geçti. Rizâ Han ayrıca yayın tesisleri kurdu. 1864'te neşir hayatına başlayan *Debdebe-i Sikenderî* adlı haftalık gazete aynı meşrepten kişiler tarafından çıkarıldığı için Rizâ Han ve arkadaşları gazeteyi sahiplendi. Gazetede 1900'den itibaren doğrudan Birelvî ekolünün düşünceleri dile getirilmeye başlandı. 1920'de *er-Rizâ* adlı ikinci bir dergi çıkarıldı.

Ahmed Rizâ Han, Hicaz'da bulunduğu sırada bazı itikadî konularda ulemâya sorduğu sorulara aldığı cevapları kullanarak *Hüsâmü'l-Haremeyn* adıyla bir kitap yazdı (1906). Bir fetva metni ve eklerinden ibaret olan bu kitapla Diyûbendî cemaatinin Muhammed Kâsım Nânevî, Reşid Ahmed Gengûhî, Eşref Ali Tehânevî ve Halîl Ahmed Ambetevî gibi âlimleri tekfir etti. Buna karşılık Diyûbendî ulemâsı, eserdeki iddiaların çoğunun kaynaklardaki bilgilerin tahrifiyle oluşturulduğunu söyleyerek reddiyeler yazdı. Rizâ Han, Diyûbendîler'in takip ettiği Seyyid Ahmed Şehîd ve Şah Muhammed İsmâil Şehîd-i Dihlevî'yi de eleştirdi. İsmâil Dihlevî'nin, kitabında Hz. Peygamber'i küçük düşürdüğünü, böylece kâfir ve mürted olduğunu iddia etti.

Muhallifleri Rizâ Han'ın İngilizler'i desteklediğini ve onların hesabına çalıştığını ileri sürerken Birelvî ekolüne mensup yazarlar onun aslında İngiliz yönetimine karşı olduğunu, fakat siyaseten böyle davrandığını söyler. Orta yolu tutanlar ise Rizâ Han'ı İngilizler'in müslümanları bölme projesine alet olmakla suçlar. Onun 1889 yı-

İnda İngiliz yönetimi altındaki Hindistan'ın durumuyla ilgili olarak verdiği ve 1910'da tekrarladığı, "Hanefî fikhına göre Hindistan dârü'lislâm'dır" fetvasının (*I'lâmü'l-a'lâm bi-enne Hindustân dârü'l-İslâm*, Birelî 1306) bu taraftarlığın bir sonucu olduğu ifade edilmiştir (Syed Jamaluddin, s. 403). Rızâ Han'ın hilâfetin Kureyşliği hadisine dayanarak Osmanlılar'ın hilâfeti temsil etmediğini söylemesi ve Hint ulemâsının büyük çoğunluğunun aksine Hindistanlı müslümanların Osmanlı Devleti'ne destek vermemesi gerektiğini belirtmesi de (*Devâmü'l-ayş*, s. 45 vd.) bu çerçevede değerlendirilip tepkiyle karşılandı. Rızâ Han, Hintli müslümanlar tarafından oluşturulan Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind, Encümen-i Huddâm-ı Kâ'be, Hilâfet Komitesi ve İngiliz Hükûmetiyle ilişkileri Kesme Hareketi (Non-cooperation Movement) gibi kuruluşlara katılmada ve bunları şiddetle eleştirdi. Diğer müslümanlarla birlikte hareket etmeyen Birelvîler kendilerine özgü bazı siyasî yapılanmalar içerisine girdi. Cemâat-i Rızâey Mustafâ, Cemâat-i Ensârü'l-İslâm ve Cumhûriyyet-i İslâmiyye Merkeziyye (All India Sunni Conference) onlara ait kuruluşlardır. 25 Safer 1340'ta (28 Ekim 1921) vefat eden Rızâ Han, Birelî'ye defnedildi. Günümüzde mezarı müridleri ve bağluları tarafından ziyaret edilmekte, her yıl ölüm gününde Birelî'de geniş katılımlı anma törenleri (urs "dügün") yapılmakta, bunun benzeri "yevm-i Rızâ" adıyla Pakistan'da da gerçekleştirilmektedir. Ahmed Rızâ Han'ın iki erkek, beş kız çocuğu olmuş, oğulları Hâmid Rızâ Han (ö. 1943) ve Mustafa Rızâ Han (ö. 1981) kendi yolundan giderek cemaatin faaliyetlerini genişletmişlerdir.

Rızâ Han'ın 1880 yılından itibaren oluşturmaya başladığı Birelvî cemaati bugün de aynı çizgide devam etmektedir. Abarlıklı bir tasavvufî anlayışın etkili olduğu cemaat amelî konularda Hanefîliğe sıkı sıkıya bağlıdır. Resûl-i Ekrem'in hayatı ve şahsiyeti Ahmed Rızâ Han ve bağlılarının en önemli ilgi alanı olmakla birlikte bu konuda aşırılıkları vardır. Rızâ Han'a göre Resûlullah beşerdir, fakat beşeriyeti diğerlerinden farklıdır. O geçmiş ve gelecekle ilgili gaybı bilir, nurdur ve gölgesi yoktur; her yerde hâzır ve nâzırdır; dünyada olacak işlerin yetkisi onun elindedir. Rızâ Han bu konularla ilgili çok sayıda kitap ve risâle kaleme almıştır. Bütün hadis külliyâtına sahip çıkan Birelvîler, ihtiyatsız yaklaşımları sebebiyle zayıf ve uydurma sayılan hadisleri de itikad konularında delil olarak kullanmışlardır (Halid Zaferullah Daudi, s. 248). Kabirlerin inşa ve ihyasıyla kabir

ziyaretlerine büyük önem veren cemaat mensupları Ahmed Rızâ Han'ın vasiyetinde de yer alan ve kitaplarında ortaya koyduğu dinî görüşlere sapasağlam yapışmanın her farzdan daha evlâ bir farz olduğu yolundaki prensibini (*Melfûzât-ı A'lâ*, s. 472) kendilerine rehber edinirler (cemaatin görüşleri ve tartışmalar için bk. M. Yûsuf Lüdyânevî, s. 25-129; Metcalf, s. 296-314; İhsan İlâhî ez-Zahîr, s. 55-229; Hâlid Mahmûd, I-III, tür.yer.).

Birelvî cemaatinin oluşumunda, ilk nesil içinde yer alan Hasan Rızâ Han, Hâmid Rızâ Han, Mustafa Rızâ Han, Seyyid Dîdâr Ali Şah, Muradâbâdî, Emced Ali, Haşmet Ali Han, Zaferüddin Bihârî Rizvî ve Burhânü'l-Hak Cebbâlpûrî gibi şahsiyetlerin payı büyüktür. İkinci nesil Birelvîler'den Muhammed Ahmed Kâdirî, Ahmed Yâr Han Naîmî, Pîr Kerem Şah Ezherî, M. Tâhirü'l-Kâdirî, Kevser Niyâzî ve Şah Ahmed Nûrânî cemaatin faaliyetlerini daha da genişletmiş, çok sayıda araştırma ve yayın birimi kurmuştur. Günümüzde Pakistan'da 1000'i aşkın medreseye sahip olan Birelvîler ülkede çok sayıda caminin de sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Halkın Birelvî ekolüne teveccühünde cemaatin entelektüel seviyesinin düşük olmasının önemli payı vardır. 1948'de kurulan Cem'iyet-i Ulemâ-i Pâkistan ile Tâhirü'l-Kâdirî'nin kurduğu Tahrîk-i Minhâcû'l-Kur'ân cemaatin siyasî oluşumlarından.

Eserleri. Mes'ûd Ahmed, Rızâ Han'ın 1000'den fazla kitap ve risâle kaleme aldığını söylerken (*İDMİ*, X, 282) İhsan İlâhî ez-Zahîr bu sayının abartıldığını ileri sürer (*el-Birelvîyye*, s. 29, 32-33); Şeyh Muhammed İkrâm ise gerçekte elli kadar eserinin olduğunu bildirir (*Mevc-i Kevser*, s. 70). Eserleri içinde kırk elli sayfalık risâleleriyle muhtelif kitaplar üzerine yazdığı hâşiyeleri çoğunluktadır. Rızâ Han eserlerini Arapça, Urduca ve Farsça kaleme almış, Urduca yazdıklarına da çoğunlukla Arapça isimler vermiştir (eserleri için bk. Rahmân Ali, s. 99-103; M. Mes'ûd Ahmed, *Hayât-ı Mevlânâ*, s. 219-230; Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 431). Önemli eserleri şunlardır: 1. *Kenzü'l-îmân fî tercemeti'l-Kur'ân* (Muradâbâd 1330/1912). Kur'ân-ı Kerim'in Urduca meâlî olup en önemli özelliği Allah, peygamberler ve bilhassa Resûlullah'la ilgili âyetlerin tercümesinde farklı bir dilin kullanılmış olmasıdır. Tercümenin lehinde ve aleyhinde birçok yayın yapılmış olup Alhâk Hüseyin Kâsmî'nin *Birelvî Tercüme-i Kur'ân ka 'İlmî Tecziye* (Faysalâbâd 1983), Abdürrezzâk Butrâlevî'nin *Tes-*

kinü'l-cinân fî Meḥâsin-i Kenzü'l-îmân (İslâmâbâd 1987), Muhammed Sıddîk Hezârvî'nin *Kenzü'l-îmân Tefâsîr ki Rôş-nî meyn* (Lahor 1988), Muhammed Han A'vân'ın *Meḥâsin-i Kenzü'l-îmân* (Lahor, ts.), Mecîdullah Kâdirî'nin *Kenzü'l-îmân fî Tercümeti'l-Kur'ân aor Diğer Ma'rûf Kur'ânî Urdu Terâcim ka Tekâbü'lî Câ'ize* (doktora tezi, 1993, Karaçi Üniversitesi) ve Hâmid Miyân'ın "Fâzıl-ı Birelvî ka Tercüme-i Kur'ân-ı Pâk" (*Beyyînât*, XXXV/4 [Karaçi 1979], s. 8-16; XXXVI/6 [Karaçi 1980], s. 51-64) adlı çalışmaları bunlardan bazılarıdır. *Kenzü'l-îmân* üzerine ekolün önde gelen âlimlerinden Muradâbâdî *Hazâ'inü'l-îrfân* (Muradâbâd 1912), Naîmî *Nûrû'l-îrfân fî hâşiyeti'l-Kur'ân* (Lahor 1957; Gucerât 1958) ismiyle kısa tefsirler yazmışlardır. Selefi düşünceye aykırı bilgiler ihtiva ettiği gerekçesiyle eser bazı Arap ülkelerinde yasaklanmıştır (Hâlid Mahmûd, I, 92-94). 2. *Kavâri'u'l-kahhâr 'ale'l-mücessimeti'l-füccâr: Darb-ı Kakhhârî* (Lahor 1988). Hindu mezhebi Arya Samâc'ın müteşâbih âyetlerle ilgili itirazlarına verilen cevapları içermektedir. 3. *Fetâvâ-yı Rızvîyye**. Rızâ Han'ın en ilgi çekici eseridir. Fetvalarına ait ilk derleme *el-'Aṭâya'n-nebeviyye fî'l-Fetâvâ'r-Rızvîyye* adıyla basılmıştır (I-III, Birelî 1310/1892). Ayrıca *es-Senîyyetü'l-enîka fî fetâvâ İfrîkâ* (Karaçi 1971) ve *Câmi'u'l-fetâvâ* (Lailpûr 1970) ismiyle derlemeleri vardır. Bazı fetvaları müstakîl risâleler halinde basılmıştır. 4. *Hüsâmü'l-Haremeyn 'alâ menḥari'l-küfr ve'l-meyn* (Lahor, ts.; Lahor 1405/1985, 1410/1989). 1906'da telif edilen kitap müellifin en çok tartışılan eseridir. Küfrüne fetva verilen gruplardan Diyûbendîler ve Ehl-i hadis mensuplarının kitaba yazdığı reddiyeler arasında Eşref Ali Tehânevî'nin *Hıfz-ü'l-îmân 'anî'z-zeyğî ve't-ıuğyân* (Lahor 1980), Hüseyin Ahmed Medenî'nin *eş-Şihâbü's-sâkıb 'ale'l-müsterîkî'l-kâzib* (Diyûbend 1907), Halîl Ahmed Sehârenpûrî'nin *el-Mühenned 'ale'l-müfenned* (baskı yeri yok, 1325), Muhammed Hanîf Mübârekpûrî'nin *Maḥâmî'u'l-ḥadîd 'ale'l-kezzâbi'l-'anîd* ile (Lahor 1982) *'Aḳâ'idü 'Ulemâ'ey Diyobend aor Hüsâmü'l-Haremeyn* (Karaçi, ts. [Dârü'l-işâat]) ve Hâlid Mahmûd'un *'Âlimü'l-gayb Şırf Allâhü Te'âlâ he* (Manchester, ts. [Islamic Academy]) adlı eserleri önemlidir. 5. *Temhîd-i İmân* (Lahor 1989, *Hüsâmü'l-Haremeyn*'le birlikte). Eserde diğer cemaatler ile aralarında tartışılmalı olan inanç konuları ele alınır. 6. *Devâmü'l-ayş fî'l-e'immeti min Kureys* (Lahor 1400/1980). Hilâfetin Kureys

kabilesinden gelenlerin hakkı olduğuna ve Türkler'in hilâfet makamını temsil etmediğine dair verilen bir fetvayı içermektedir. 7. *Berîku'l-menâr bi-şumû'îl-mezâr: Mezârât-ı Evliyâ per Rôşnî* (Lahor, ts.). 8. *Melfûzât-ı A'lâ Hazret Birelvî* (I-V, Karaçi, ts.). Rızâ Han'ın sözlerini, tavsiyelerini ve vasiyetini ihtiva eden eser Birelvî cemaatinin temel kitaplarından. 9. *ed-Devletü'l-Mekkiyye bi'l-mâdde-ti'l-gaybiyye* (1905). Rızâ Han ile diğer ulemânın Hz. Peygamber'in gaybı bildiğine dair görüşlerini içeren eser *The Islamic Concept of Knowledge* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (Manchester, ts. [Islamic Vision]). 10. *el-Füyûzâtü'l-melekiyye li-muhibbi'd-devleti'l-Mekkiyye* (Karaçi, ts.). 11. *Tecelliyü'l-yakîn bi-enne nebiyyenâ seyyidü'l-mürselîn* (Lahor 1980). 12. *Ĥatmü'n-nübüvve* (Lahor 1974). Gulâm Ahmed Kâdiyânî'nin nübüvet iddiasına karşı peygamberliğin Hz. Muhammed ile sona erdiğine dair bir çalışma olup ekinde Gulâm Ahmed'le ilgili "es-Sû'ü'l-îkâb 'ale'l-mesîhi'l-kezzâb" adlı bir risâle bulunmaktadır. 13. *Ĥadâ'ik-i Bahşîş* (Lahor 1988). Şiir mecmuasıdır. 14. *Bey'at ve Hilâfet-Neķâ'u's-sülâfet fi ahkâmî'l-bey'at ve'l-Hilâfet* (Siyâlkût, ts. [Mektebe-i Mihriyye Rizviyye]). Tarikatlarda el almak ve halife tayin etmekle ilgili bir risâledir. 15. *İhlâkü'l-Vehhâbiyyîn 'alâ tevĥîni kubûri'l-müslimîn* (Birelvî 1904, 1928). Vehhâbi olarak itham edilen Diyûbendîler'in mezarlarla ilgili bazı davranışları hurafe diye nitelendirmelerine karşı hazırlanan fetvayı içermektedir. 16. *el-Kelîmetü'l-mülheme* (Delhi 1974). Rızâ Han'ın hayatından bazı kesitlerin de yer aldığı çalışma daha çok onun içine doğduğu ileri sürülen konulara dair bilgileri ihtiva eder. 17. *Sübĥânü's-subbûĥ 'an 'ayyibî kizbî maķbûĥ* (Leknev 1309). 18. *el-Kevkebetü's-şihâbiyye fi küfriyyâti ebî'l-Vehhâbiyye* (Azîmâbâd 1316). 19. *Sellü's-süyûfi'l-Hindîyye 'alâ küfriyyâti bâbâ en-Necdiyye* (Azîmâbâd 1316). 20. *İzâletü'l-'âr bi-ĥaceri'l-kirâm 'an kilâbi'n-nâr* (Azîmâbâd 1317). Son dört çalışmada Rızâ Han, Resûlullah'ı tahkir ettiği iddiasıyla Şâh İsmâil Şehîd Dihlevî'yi ağır biçimde eleştirmekte ve tekfir etmektedir.

Rızâ Han Birelvî'ye dair çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Birelvî cemaati onun kişiliği üzerinde oluştuğundan cemaat mensupları tarafından yazılan kitaplarda çok abartılı bir dil kullanılmıştır. Bu eserlerin çoğu ciddi araştırmalara dayanmayan küçük çapta risâlelerdir. En eski

çalışma ise öğrencisi Zaferüddin Bihârî Rizvî tarafından gerçekleştirilmiştir (*Ĥayât-ı A'lâ Ĥazret*, I-III, Karaçi 1938). Sonraki çalışmaların büyük bir kısmı bu esere dayanır. İkinci nesil içerisinde Rızâ Han'la ilgili en çok eser yazarlardan biri olan M. Mes'ûd Ahmed *Âşîķ-ı Resûl* (Lahor 1976), *Ĥayât-ı Mevlânâ Ahmed Rızâ Ĥân Birelvî* (Siyalkot 1981), *Günâh-ı bî-Günâhî* (Lahor 1982), *Fâzıl-ı Birelvî aor Terk-i Muvâlât* (Lahor 1988), *İmâm Ahmed Rızâ aor 'Âlemî Câmî'ât* (Sâdikâbâd 1990), *The Reformer of the Muslim World* (Karaçi 1995) adlı eserleri hazırlamış ve Urduca İslâm ansiklopedisindeki Rızâ Han maddesini kaleme almıştır (bk. bibl.). Birelvî ekolüne mensup kişilerin yazdığı çok sayıda kitaptan bazıları şunlardır: Hâmid Rızâ Han, *Selâmetullâh li-Ehli's-sünne min seyli'l-inâd ve'l-fitne* (Birelvî 1332); Muhammed Sâbir, *Muceddid-i İslâm* (Kanpûr 1379/1959); Şecâat Ali Kâdirî, *Muceddidü'l-ümmet eş-Şâh Ahmed Rızâ Ĥân* (Karaçi 1979); Kevser Ni-yâzî, *Imam Ahmed Raza Khan Bareilvi: A Versatile Personality* (Karaçi 1991); M. Tâhirü'l-Kâdirî, *Ĥazret-i Mevlânâ Şâh Ahmed Rızâ Ĥân Birelvî ka 'İlmî Nazm* (Lahor 1990, 2. bs.); Muhammed Feyz Ahmed Üveysî, *İmâm Ahmed Rızâ aor 'İlm-i Ĥadîs* (Lahor 1980); M. Hâmid Sîdîkî Rizvî, *Tezkire-i Ĥazret Burĥân-ı Mîlet* (Cebelpûr 1985); Mecîdullah Kâdirî, *Kur'ân, Sayns aor İmâm Ahmed Rızâ* (Bombay 1995); Yâsîn Ahter Misbâhî, *İmâm Ahmed Rızâ aor Redd-i Bid'ât ü Münkerât* (Mûltan, ts. [Medenî Kütübĥâne]). Her yıl Rızâ Han Birelvî'yi anma törenlerinde yapılan konuşmalar ve sunulan tebliğlerden bir kısmı Abdünnebi Kevkeb tarafından *Maķâlât-ı Yevm-i Rızâ* adıyla kitap haline getirilmiştir (I-III, 1968-1971). Bu konuda başka derlemeler de bulunmaktadır.

Rahmân Ali ve Abdülhay el-Hasenî'nin eserlerinde (bk. bibl.) Rızâ Han'ın hayatı tarafsız biçimde anlatılır. Usha Sanyal'ın *Devotional Islam and Politics in British India: Ahmad Riza Khan Bareilwi and His Movement, 1870-1920* (Delhi 1990) ve *Ahmad Riza Khan Bareilwi in the Path of the Prophet* (bk. bibl.) adlı çalışmaları bir akademisyen bakışını ortaya koymaktadır. Birelvî cemaati dışından İhsan İlahî Zahir'in *el-Birelviyye: 'Akâ'id ve târîĥ* isimli çalışması (bk. bibl.) çok meşhurdur. Zahir konuyu bütün yönleriyle ele almışsa da ölçüsüz eleştirileri yüzünden Abdülhakîm Şeref Kâdirî onun için *İĥsân İlâhî Zahir ki Kitâb el-Birelviyye ka*

Tahķiki aor Tenķidi Câ'ize adıyla bir reddiye yazmıştır (Lahor 1995). Hâlid Mahmûd'un *Mûtâla'a-i Birelviyyet* isimli kitabı (I-III, Lahor 1986-1988) konuya dair önemli bir kaynak olsa da yer yer ilmî tarafsızlığı koruyamadığı görülmektedir. Müftî Muhammed Atâullah'ın *Kimyâ'ey Vahdet* (Karaçi 1993), Muhammed Yûsuf Ludyânevî'nin *İĥtilâf-ı Ümmet aor Şirât-ı Mûstaķim* (Karaçi, ts.) ve Muhammed Halîl Ahmed Han'ın *Telĥîşü'l-ĥabîr fi ahkâmî't-teķfir el-ma'rûf İnķişâf-ı Ĥaķ* (Faysalâbâd 1988) adlı çalışmalarında konu nisbeten tarafsız bir gözle ele alınmıştır. Envâr Ahmed'in *Fâzıl-ı Birelvî ka Ĥâfız: Ek Tahķiki Câ'ize* (Lahor 1983), Muhammed Ârif Senbelî'nin *Birelvî Fitne ka Neyâ Rûp* (Lahor 1978), Nûr Muhammed'in *Birelvî Fetvey* (Lahor 1987) ve Ebû'l-Evsâf Rûmî'nin *Diyobend se Bireli tak* (Lahor, ts.) isimli kitapları ise aleyhte yapılan çalışmalardandır.

BİBLİYOGRAFYA :

Rızâ Han Birelvî, *Devâmü'l-'ayş fi'l-e'imme min Kureys*, Lahor, ts., s. 45 vd.: a.mlf., *Melfûzât-ı A'lâ Ĥazret Birelvî*, Karaçi, ts. (Medine Publishing Company), s. 466, 472; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-ĥavâtir*, VIII, 38-41; Zaferüddin Rizvî, *Ĥayât-ı A'lâ Ĥazret: Mazĥarü'l-menâķib*, Karaçi 1938, I-III; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ule-mâ'ey Hind* (trc. M. Eyyûb Kâdirî), Karaçi 1961, s. 98-103; Allah Bukhs, *The Ahle Sunnat Movement in British India 1880-1921*, Lahore, ts. (Islamic Propagation Centre), s. 38, 42-51, 194-202, 216-233, 282-283; M. Yûsuf Ludyânevî, *İĥtilâf-ı Ümmet aor Şirât-ı Mûstaķim*, Karaçi 1399, s. 25-129; M. Mes'ûd Ahmed, *Ĥayât-ı Mevlânâ Ahmed Rızâ Ĥân Birelvî*, Siyâlkût 1981; a.mlf., *Fâzıl-ı Birelvî aor Terk-i Muvâlât*, Lahor 1988; a.mlf., *Günâh-ı bî-Günâhî*, Lahor 1982; a.mlf., "Rızâ Ĥân", *UDMİ*, X, 278-284; Sâliĥa Abdülhakîm Şerefeddin, *Kur'ân-ı Ĥakîm key Urdû Terâcîm*, Karaçi 1981, s. 315-323, 431; B. D. Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband, 1860-1900*, New Jersey 1982, s. 296-314; Seyyid Hamîd Şattârî, *Kur'ân-ı Mecîd key Urdû Terâcîm ü Tefâsîr ka Tenķidi Mûtâla'a*, Haydarâbâd 1982, s. 487-499; İhsan İlahî Zahir, *el-Birelviyye: 'Akâ'id ve târîĥ*, Lahor 1404/1984, s. 21, 29, 32-33, 55-239; Syed Jamaluddin, "The Bareilvis and Khilafat Movement", *Communal and Pan-Islamic Trends in Colonial India* (ed. Mushirul Hasan), New Delhi 1985, s. 401-405; Hâlid Mahmûd, *Mûtâla'a-i Birelviyyet*, Lahor 1986-88, I-III; Ahmed Han, *Kur'ân-ı Kerîm key Urdû Terâcîm: Kitâbiyât*, İslâmâbâd 1987, s. 42, 43, 48; M. Osman – Mes'ûd Eş'ar, *Pâķistân ki Siyâsî Cemâ'a-teyn*, Lahor 1988, s. 657-702; Muhammed İkrâm, *Mevc-i Kevser*, Lahor 1992, s. 70; Halîd Zaferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistanda Şâh Velîyullah Dihlevî'den Günümüze Kadar Ĥadis Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 248; Abdülhamîd Bîrşîķ, *Hind Altıktası Düşünce ve Tefsîr Ekolleri*, İstanbul 2001, s. 179-186; a.mlf., "Hint Alt Kitasında Gaybın Bilinmesine İlişkin Görüşler: Hint Alt Kitasında Hz. Peygamberin Gayb Bilgisi Tar-

tuşmaları ve Tekfîr", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları V*, İstanbul 2003, s. 296-301; Usha Sanyal, *Ahmad Rıza Khan Barelvi in the Path of the Prophet*, Oxford 2006; Zuhur Ahmed Azhar, "Bîrelvî", *UDMİ*, IV, 485-487.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

RİZÂ-yî HEREVÎ

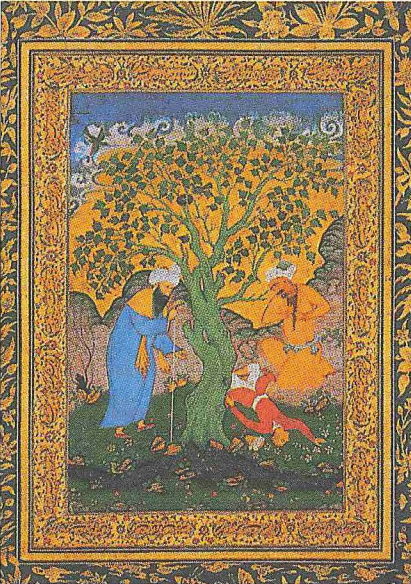
(رضای هروی)

(ö. 1019/1610'dan sonra)

İran-Hint minyatür sanatçısı.

Nisbesine göre Safevî yönetimindeki Herat'tan veya daha zayıf bir ihtimalle Meşhed'den Allahâbâd'a gitmiş ve Bâbürlü şehzadesi Selîm (Cihangîr [1605-1627]) tarafından saray ressamlığına tayin edilmiştir (*The Tûzuk-i Jahângiri*, II, 20). Hint üslûbunda yapılmış Âgâ Rızâ, Âgâ Rızâ Cihangîrî, Âgâ Muhammed Rızâ ve Muhammed Rızâ atıf imzalı tasvirlerin ona ait olduğu düşünülmektedir. Bu tür imzalı resimlerin bir grubunu portreler teşkil eder. Bunlar ayakta duran erkek figürleridir (Amina Okada, rs. 114-116). Yüzlerinin koyu renkte boyanmasıyla ve giyimleriyle kültürel kimlik farklılıkları belirtilen, zarif bir çizim tekniğiyle yapılmış bu portreler, Horasanlı Safevî minyatürçüsü Muhammedî'nin üslûbundan izler taşımaktadır (Robinson, XXX [1992], s. 19-29, plan IV-X). İkinci grup

Rızâ-yî Herevî'nin bir çocuğun ağaçtan düşmesini gösteren minyatürü (Metropolitan Museum of Art, New York, 55.121.10, vr. 20*)

resimler 1019 (1610) yılında istinsah edilen *Envâr-ı Süheyli'ye* atıftır (Titeley, s. 62-63). Eserin otuz altı minyatüründen beşindeki imzalar Padişah Selîm Muhammed Rızâ (vr. 21^a), Selîm Muhammed Rızâ (vr. 36^a), Âgâ Rızâ (vr. 40^b, 131^b) ve Sultan Selîm Şah Cihangîr Muhammed Rızâ (vr. 54^b) şeklindedir. Bu imzalardan resim çerçevesinin dışında yer alan ikisinin atıf imzalar (vr. 40^b, 131^b), diğerlerinin özgün imzalar olduğu sanılmaktadır. Bu resimlere, 1550-1570 Safevî döneminde Kazvin veya Horasan'da hazırlanan eserlerin üslûp özelliklerinden bazı unsurların ulaştığı görülür (Amina Okada, rs. 117). Rızâ'nın imzalı eserleri arasında yer alan kalabalık kompozisyonlu albüm resimlerinde bu unsurlar daha fazla açığa çıkar. Gösterişli saray mimarisi, arka plandaki tabiat manzaraları, tahtların ihtişamı ve insanların zarafeti, Rızâ'nın XVI. yüzyıl ortalarındaki Safevî üslûbunu Hindistan saray nakkaşhanesine taşıyan üstatlardan biri olduğunu kanıtlamaktadır (Wilkinson v.dğr., plan CIV). Diğer taraftan Rızâ, resimlerine göç ettiği çevrenin üslûbunu aktarırken figür betimlemelerinde kültürel kimlik belirtilerini göstermeye önem verdiği gibi bazı mimari öğelerin ayrıntılarında da yöresel özellikleri kullanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cihangîr, *The Tûzuk-i Jahângiri: Memoir of Jahângîr* (trc. A. Rogers, ed. H. Beveridge), London 1914, II, 20; J. V. S. Wilkinson, *The Lights of Canopus: Anvâr-i Suhailî*, London 1929; a.mlf. v.dğr., *Persian Miniature Painting*, New York 1971, plan CIV; N. M. Titeley, *Miniatures from Persian Manuscripts*, London 1977, s. 62-63; Amina Okada, *Imperial Mughal Painters* (trc. D. Dusingberre), Paris 1992, rs.114-116, 117; B. W. Robinson, "Muhammedi and The Khurâsân Style", *Iran*, XXX, London 1992, s. 19-29, plan IV-X; P. P. Soucek, "Âqâ Rezâ Heravi", *Elr.*, II, 180-182.

ZEREN TANINDI

RİZÂ KULI HAN

(رضا قلی خان)

Rızâ Kuli Hân b. Muhammed Hâdî
b. İsmâîl Kemâl-i Taberistânî
(ö. 1288/1871)

İranlı şair, edebiyat tarihçisi
ve devlet adamı.

1215 (1800) yılında Tahran'da doğdu. Mensupları arasında XIV. yüzyılın ünlü şairi Kemâl-i Hucendî'nin de bulunduğu tanınmış bir ailedendir. Dedesi Damgan bölgesinde bir aşiret reisi, babası Kaçar sarayında yüksek rütbeli bir görevli idi. İki yaşında babasını, bir süre sonra annesini kaybetti. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını

Şiraz'da üvey babası Muhammed Mehdi Han'ın yanında geçirdi. Tahsilini bitirdikten sonra Fars genel valisinin hizmetine girdi ve yükselmesinde valinin büyük etkisi oldu. İlk şiirlerinde "Çâker" mahlasını kullandı, ardından "Hidâyet" mahlasını benimsedi. Feth Ali Şah 1829'da Şiraz'a geldiğinde huzuruna çıkarak onun için yazdığı bir kaside ile diğer bazı şiirlerini sundu. Şah kendisine han unvanı vererek onu sarayına emîrûş-şuarâ yaptı; ancak Rızâ Kuli o sırada ağır bir hastalığa yakalandığından Tahran'a gidemedi. Ardından Muhammed Şah ve Nâsirüddin Şah tarafından şehzadelerin eğitimiyle görevlendirildi ve o dönemlerde taşıdığı "Lalabaşı" unvanıyla tanındı. Bir ara istifa edip uzlete çekildiyse de 1851 yılında Nâsirüddin Şah onu tekrar hizmete çağırıp Hârizm'e elçi olarak gönderdi. Bu görevden sonra Marif vekili yardımcılığına ve yeni kurulan dârülfünûn reisliğine getirildi. Ardından Azerbaycan valisi veliaht Muzafferüddin Mirza'nın lalabaşısı sıfatıyla Tebriz'e gitti. Şefkati, güzel ahlâkı ve nüktedan kişiliğiyle tanınan Rızâ Kuli, Muzafferüddin Mirza on sekiz yaşını doldurduğunda tekrar Tahran'a döndü ve kısa bir inzivânın ardından 29 Haziran 1871 tarihinde orada vefat etti. Rızâ Kuli Han eğitim, öğretim ve idarî hizmetleri yanında İlhanlılar devrinde sonra İran'ın yetiştirdiği en orijinal, en velûd şair ve ilim adamı kabul edilebilir.

Eserleri. 1. *Ravzatü's-safâ-yi Nâsırî*. Mîrhând'ın *Ravzatü's-safâ* adlı eserini 1853 yılına kadar getiren, çoğu neşredilmemiş kaynaklarla resmî belgelere dayanan 60.000 beyitlik bir eserdir; sadece siyasi hadiselerle değil coğrafyaya, edebiyata ve sanata dair pek çok bilgiyi ihtiva eder (I-III, Tahran 1270-1274/1853-1857). 2. *Mecma'ı'l-fuşâhâ*. Ebû'l-Abbâs-i Merzevî'den (ö. X. yüzyılın başları) 1284 (1867-68) yılına kadar şairlerin biyografisini ve şiirlerinin örnekleri içeren eser İran şiir tarihinin ana kaynaklarından biridir. Bir mu-

Rızâ Kuli Han
Veliaht
Muzafferüddin
Mirza ile

